

Roma Dönemi'ne Kadar Tralleis Tarihi ve Attaloslar ile İlişkileri

The History of Tralleis to the Roman Period and Its Relations with Attalids

Hüseyin ÜRETEN*

Öz

Antik Tralleis kenti, yazınsal kaynaklar ve arkeolojik bulgulardan edindiğimiz bilgilere göre, Mesogis Dağları'nın güney eteğindeki trapez biçimli kesik bir tepenin yüksek düzlüğünde kurulmuştur. Kent, uygun iklim koşulları, doğal savunması, verimli ve sulak toprakları sayesinde antikçağın güçlü kentlerinden biri olmuştur.

Roma ile Seleukoslar arasındaki savaşta Roma'ya karşı tavır alan kent, Pergamon Krallığı'na bağlanmış ve Tralleis adını almıştır. İ.Ö. 189-133 yılları arasındaki dönem birçok Asya kentleri gibi Tralleis için de huzur ve barış dönemi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tralleis-Pergamon Krallığı-Kistophar-Attaloslar Sarayı-Eumeneia-Aydın

Abstract:

The ancient city of Tralleis, as we know from ancient literary sources and archaeological discoveries, was built upon a lofty plateau on one of the southern spurs of the Mesogis range. With its ideal climatic conditions, natural protective barriers, and productive soil, Tralleis became one of the most powerful cities of the ancient period.

In the war between the Rome and the Seleucidae, the city was opposed to Roma and, as a result, became part of the Kingdom of Pergamum and was given the name Tralleis. The period between 189 B.C. and circ. 133 B.C., was for Tralleis, as for most other Asiatic cities, a time of peace and prosperity.

Key Words: Tralleis-The Kingdom of Pergamum- Cistophoros-Attalids' Palace-Eumeneia-Aidin.

---

* Yrd.Doç.Dr.Hüseyin Üreten, Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı.

Anadolu, üzerinde bin yıldan beri yaşadığımız yerleşmenin eskiliği ve çeşitliği bakımından dünyanın birçok yerine göre daha avantajlı, toprak zenginliğiyle tarihi coğrafya çalışmaları bakımından çok iyi ve renkli bir geleceği sahiptir. Şimdiye kadar gelip geçen medeniyetlerden kalan bilgi ve belgelerin çeşit ve fazlalığı dikkate alındığında konu kendiliğinden anlaşılmaktadır. Anadolu uygarlıklarına beşiklik eden Aydın kenti, yakın çevresini kapsayan Büyük Menderes Ovası ve sahip olduğu verimli toprakları, uygun iklim koşulları yanında su ve ulaşım kolaylıklarıyla tarih öncesi çağlardan başlayarak günümüze kadar birçok insanlar için uygun bir yerleşim alanı olmuştur.¹

Günümüze ulaşan gymnasium kemer kalıntılarıyla halk tarafından 'Üçgözler' olarak da bilinen 'Tralleis'² antik kenti, bugünkü Aydın ilinin yaklaşık 1,5 km kuzeyinde bulunan Topyatağı mevkiinde bulunmaktadır. Amaseialı (Amasya) ünlü coğrafyacı ve tarihçi Strabon, ülkemizin tarihi coğrafyasını ve arkeolojisini incelerken yazdığı '*Geographika*'³ adlı eserinde Tralleis'in tarihi coğrafyası hakkında önemli bilgiler vermektedir: "*Magnesia'dan sonra yol Tralleis'e ulaşır. Mesogis Dağı solda, yolun sağında, Lydia'lılar, Karia'lılar, Ionia'lılar ve Miletos'lılar, Mysia'lılar ve de Magnesia'nın Aiolis'lileri tarafından işgal edilen Maiandros Irmağı'nın ovası bulunur. Aynı tür topografya Nysa ve Antiokheia'ya kadar devam eder. Tralleis'lilerin kenti, kesik bir trapez üzerine, doğu tarafından tahkim*

¹ Bilindiği üzere, uygarlıklar insanın var oluşu ile birlikte tarih öncesi çağlardan itibaren çeşitli kültür birikimleri ve etkileşimleri sonucu doğmuştur. Ayrıca, ilk çağlardan itibaren şehirler genellikle eski şehrin üstüne veya yakınına kurulmuş, kurulurken de bir önceki yıkılmış ya da onun kalıntılarından, duvarlarından ve taşlarından yararlanılmıştır. Bu tarihi süreç günümüzden tarih öncesinin en eski evrelerine kadar uzanan bir geçmişe sahip olan Aydın kenti için de geçerli olmuştur. İ.Ö. 5.000 yılındaki köy kültürü, İ.Ö. 3.000 yılında şehir devletleri kültürüne dönüşmüştür. İ.Ö. 2.000 yılından itibaren gelenler ise devlet kurarak Anadolu kültürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bkz. Akdeniz 2002, 158-175.

² Tralleis antik kentindeki ilk araştırmalar XIX. yüzyılda batılı gezginler tarafından kentin arkeolojik zenginliklerinin bütün dünyaya tanıtılmasıyla başlamıştır. Fransız gezginler – C.Texier, O.Rayet & A.Thomas- ve İngiliz gezginler –R.Pokoke ve C.Fellows- tarafından yapılan bu ilk çalışmalardan sonra Tralleis arkeolojisinin miladı sayılan 1888 tarihindeki ilk resmi kazılara Alman Orient Komitesi üyeleri C.Humann ve W.Dörpfeld tarafından başlanmıştır. Uzun bir unutulmuşluk sonrasında Tralleis'teki Türk kazılarına, ancak 1996 yılında başlanabilmektedir. Söz konusu tarihten itibaren Tralleis kazıları Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd.Doç.Dr. Rafet Dinç tarafından sürdürülmektedir.

³ Başvurduğumuz en önemli antik kaynaklardan biri olan *Geographika* ya da *Geographumena* adlı eser Roma'da Augustus zamanında yazılmıştır. Strabon'un olgunluk döneminde yazdığı eser XVII kitaptan oluşan büyük bir eserdir. *Geographika*'nın Anadolu ile ilgili olan XII., XIII. ve XIV. kitapları Prof.Dr. Adnan Pekman tarafından dilimize çevrilerek Arkeoloji Sanat Yayinevi tarafından yayınlanmıştır.

edilmiş bir tepede kurulmuştur ve civarındaki bütün yerler iyi korunmuştur."⁴

Tralleis, antik kaynaklarda, her ne kadar, Menderes Nehri'nin veya Mesogis Dağı'nın doğal sınır kabul edilmesi nedeniyle bazen Karia⁵ bazen de Lydia⁶ bölgesi içine dahil edilse de Strabon'un bu açıklamaları dışında kentin yerleşim yerine ilişkin daha iyi bir tanım yapılamazdı sanırız; çünkü varlıklı bir aileden gelen Strabon, iyi bir öğrenim yapabilmek amacıyla Nysa (Sultanhisar)'da Aristodemos'un öğrencisi olduğu yıllarda bölgeyi tanıma fırsatı bulmuştur.⁷

Aydın ilinin temelini oluşturan Tralleis kentinin ilk sakinleri hakkındaki bilgilerimiz de yine Strabon'a dayanmaktadır. Ünlü coğrafyacının ifadesine göre Tralleis, Thrakialı bir kavim olan Traller ve Argoslular tarafından kurulmuş ve adını da Tralles ismindeki bir Thrakialı askerden almıştır.⁸

Kentin tarihi coğrafyası hakkında antikçağ yazarlarının eserleri ve maddi kültür kalıntılarının ışığında yaptığımız bu değerlendirmelerden Tralleis kentinin, kuzeyden ve doğudan iyi korunaklı Aydın Kestane Dağları'nın hemen güney yamaçlarındaki geniş bir düzlükte, Büyük Menderes Nehri'nin kuzeyi boyunca uzanan –*Smyrna, Ephesos, Magnesia, Nysa ve Laodikeia* – anayol üzerinde olması nedeniyle önemli bir ticaret merkezi ve dolayısıyla da antikçağın güçlü kentlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.⁹ Ayrıca, bir başka antikçağ yazarı, Romalı politikacı, yazar ve tarihçi olan Yaşlı Plinius'a göre kentin su ihtiyacı da Tralleis'in içinden geçen Thebaid adı verilen su kaynağının birleştiği Eudon (Tabakhane) nehrinden karşılanmaktaydı.¹⁰

⁴ Strabon, *Geographika* XIV.I.42.

⁵ Ksenophon, *Hellenika* III.12.19; *Anabasis* I.4.8; Diodoros, *Bibliotheca* XIV.36.

⁶ Strabon, *Geographika* XII.8.15; Polybios, *Historiai* XXII.24; Livius, *Ab urbe condita* XXXVIII.39.

⁷ Strabon, *Geographika* XIV.1.48.

⁸ Strabon, *Geographika* XIV.I.42: "κτισμα δε φασιν ειναι τας Τραλλεις και τινων Θρακων Τραλλιων, αφ' ων τουνομα"; Bkz. Head 1910, cxxxiii; Tralleis kentinin kuruluşuna ilişkin farklı görüşler için bkz. Rayet & Thomas 1877, 24-25 : O. Rayet ve A. Thomas adındaki iki Fransız araştırmacının Tralleis tarihi hakkında yazdıkları "*Milet et le Golfe Latmique Tralleis, Magnesia, du Meandre, Priene, Millet, Didynes, Heraclee du Latmus Fouilles et Explorations Archeologiques*" (Paris 1877) adlı eserde Tralleis ile ilgili bütün antik literatürü bulmak mümkündür. Söz konusu eserin Tralleis'e ilişkin bölümü Osman Saçıkara tarafından 'Tralleis' (Aydın 1997) adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

⁹ Head 1910, cxxxiv.

¹⁰ Plinius, *Naturalis Histoiria* V.108: "...Trallis, eadem Euanthia et Seleucia et Antiochia dicta; adluitur Eudone amne, perfunditur Thebaite"; ayrıca bkz. Head 1910, cxxxiv.

Tralleis'in antikçağ Anadolu'sunun önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biri olduğunun altını çizdikten sonra, topografyasından kaynaklanan ayrıcalıklı konumundan dolayı sık sık el değiştirmek zorunda kalan kentin İ.Ö. 188 yılına kadar olan tarihsel gelişimine geçebiliriz.

Tralleis, Arkaik ve Klasik çağlarda, Atina-Pers ve Atina-Sparta arasındaki savaşlar ile Hellenistik Çağ'ın siyasal ve sosyal kaos ortamından etkilenmiştir. Yani, İ.Ö. 547/546 yıllarında diğer Batı Anadolu Hellen kentleri gibi Pers egemenliği altına girmiş, Pers egemenliğini önce Makedonya ve Hellenistik krallıklar daha sonra Roma egemenliği takip etmiştir.

İ.Ö. 547/546 yıllarında Lydia Krallığı'na son verilmesinden sonra Anadolu'nun büyük bir bölümü iki yüzyıldan fazla sürecek olan Pers egemenliği altına girmiştir. Tralleis'in tarihi her ne kadar antikçağda iki kez yazılmış olsa da kentin geçmişine ait ilk yüzyıllar hakkında kesin hiçbir şey bilinmemektedir.¹¹ Pers savaşları öncesinde ve sırasında Peloponnesos Birliği ile Hellen kentlerinin başında Pers yayılımına karşı önderlik yapan Sparta'nın daha sonra Peloponnesos'a çekilmesiyle Atina, Hellen dünyasının önderi haline gelir. Bu durumu değerlendiren Atinalı general ve devlet adamı Alkibiades, İ.Ö. 478/477 yıllarında merkezi Delos'ta bulunan Attika-Delos Deniz Birliği'ni kurar. Fakat, Atina önderliğinde Perslerin yayılımına karşı kurulan birlik üyeleri arasında ne yazık ki Tralleis'in adına rastlanmamıştır.¹²

Böylece Yunanistan'da olup bitenlere karşı ilgisiz kalan Tralleis, o döneme ilişkin bilgi veren antikçağ yazarlarından ne Herodotos'un ne de Thukydides'in hiç dikkatini çekmemiştir. Oysa, antikçağ kaynaklarının tanıklığında Tralleis kent devletinin İ.Ö. 5.yüzyıldan itibaren önemli bir yerleşim merkezi olduğu bilinmektedir. Örneğin Atinalı ünlü tarihçi Ksenophon'a göre, Kyros'un emrindeki Arkadialı Ksenias ile Megaralı

¹¹ Tralleis'in tarihi Aphrodisiaslı Apollonios ve Koptoslu Christodoros tarafından antikçağda iki kez yazılmıştır. Bu kitaplar hakkındaki sınırlı bilgilerimiz Suidas'a dayanmaktadır: İmparator Anastasias'ın çağdaşı olan ozan Christodoros'un yazdığı manzum esere ilişkin bilgilerimiz mitolojik kişilikler hakkında bilgi veren üç mısradan ibarettir. Apollonios'un eseri de yine Suidas'ın verdiği bilgilere göre Peri Traleon adındaki başlıktan ibarettir. Bkz. Rayet & Thomas 1877, 23, d.n.1-2.

¹² Bkz. Rayet & Thomas 1877, 26; İ.Ö. 478 yılında tamamen yeni bir organizasyon olarak ortaya çıkan Attika-Delos Deniz Birliği, Pers istilasına direnmek ve Hellenlerin özgürlüğünü güvence altına almak için aynı dost ve düşmana sahip olmak amacıyla kurulan Hellen Birliği'nin başladığı işi sürdürmek için kurulmuştur. Attika-Delos Deniz Birliği üyelerinden hangi devletin gemi hangilerininin para olarak vergi ödeyecekleri dışında hiçbir yerde Birliğin asil üyelerinin listesi verilmemiştir. Bkz. Üreten 2003, 15, d.n.15.

Pasion adlı Hellen asıllı iki generalin eşleri ve çocukları Tralleis kentinde tutulmuşlardır (İ.Ö. 401).¹³ Ayrıca, Diodoros'un ifadesine göre, kent İ.Ö. 400 yılında Sparta ordusunun saldırısına karşı koyunca Thibron ordusuyla birlikte Menderes vadisinden Küçük Menderes ve Ephesos'a giden yolu kapamak için güçlendirdiği Menderes Magnesia'sına geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁴ Yine Ksenophon'un anlattıklarına göre, Spartalı Derkullidas (Dercyllidas) ile İ.Ö. 398 yılında gerçekleştirilen ateşkes anlaşması sonrasında Hellen ordusunun Magnesia'ya çekilmesi üzerine Pers satrapı Pharnakes'in oğlu Pharnabazus ile birlikte Aşağı Asya satrapı Tissaphernes, Tralleis kentinde konaklamışlardır.¹⁵ İ.Ö. 398 yılında¹⁶ ve İ.Ö. 392 yılında¹⁷ yapılan savaşlarda da Pharnabazus ve Strouthas'ın orduları Tralleis kentinin önüne yerleşmişlerdir.

Anlaşılan, Tralleis kenti antikçağ yazarlarının verdiği bilgiler ışığında, Pers egemenliği altında önce Pers satraplarının daha sonra Pers egemenliğindeki Karia satraplığı altında bulunmasına karşın, her ne kadar Küçük Asya'daki önemli Pers egemenlik merkezlerinden biri olsa da bu dönemden sonra Menderes Magnesia'sı ve Ephesos kentlerinin aracılığıyla Hellen etkisi altına girmiştir.

Böylece, İ.Ö. 333'te Pers kralı Darius'u yenerek Anadolu'ya giren Makedonya kralı Büyük İskender'in Tralleis fethinin de neden bu kadar kolay olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Anadolu'nun büyük bir bölümünde iki yüzyıldan fazla süren (İ.Ö. 546-İ.Ö. 333) Pers egemenliğine son vererek tüm doğuyu ele geçiren İskender, kendisine direnmeyen Hellen kentlerine özgürlüklerini vermiş ve kentlerde demokrasinin yeniden tesis edilmesine çalışmıştır. Ancak, bu dönemin özgürlük ve demokrasi kavramları artık eski klasik anlamlarını yitirmiş yani Hellenistik Çağ'a damgasını vuran monarşik devlet yapısı kentlerin iç yapısına da tesir etmiştir.

İ.Ö. 323'de İskender'in genç yaşta ölmesi üzerine satraplık görevinde bulunan Makedonyalı komutanları Suriye'de (Triparadeisos) kendi egemenlik alanlarını kurmak amacıyla toplanarak, İskender yönetimini kendi aralarında paylaşmışlardır.¹⁸ İmparatorluk önce Mısır'ı Ptolemaios,

¹³ Ksenophon, *Anabasis* I.4.8; Ayrıca bkz. Rayet & Thomas 1877, 26, d.n.35; Kaya 2000b, 126, d.n.41.

¹⁴ Diodoros, *Bibliotheka* XIV.36.3; Ayrıca bkz. Rayet & Thomas 1877, 26, d.n.36; Kaya 2000b, 126, d.n.42.

¹⁵ Ksenophon, *Hellenika* III.2.19.

¹⁶ Ksenophon, *Hellenika* IV.8.

¹⁷ Ksenophon, *Hellenika* IV.3.

¹⁸ Bkz. Kaya 2000b, 121, d.n.2; Triparadeisos'taki toplantıya katılan generaller Seleukos

Anadolu'yu Antigonos, Makedonya ve Hellas'ı Antipatros ve Trakya'yı Lysimakhos alacak biçiminde bölünmüş, bununla birlikte merkezi güç Perdikkas'ta toplanmıştır. Daha sonra İskender İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak isteyen devlet içinde son merkezi güç sahibi Antigonos'un Lysimakhos ve Seleukos'a karşı İ.Ö. 301 yılında İpsos Savaşı'nı kaybetmesi üzerine, İskender İmparatorluğu'nda –Mısır'da Ptolemaios Devleti, Trakya ve Anadolu'da Lysimakhos Devleti, Mezopotamya ve Suriye'de Seleukos Devleti ile Kassandros'un Makedonya Devleti – dört büyük Hellenistik devlet ortaya çıkmıştır. Öyle görülüyor ki, İskender'in ölümünden sonra yaklaşık kırk yıl, önde gelen Makedon generalleri bu büyük mirası kontrol etme iddiasıyla birbirlerine karşı çok şiddetli savaşlar vermişlerdir. Nihayet İ.Ö. 281/280 yıllarında Hellas ve Makedonya'yı elde eden Demetrios ve Lysimakhos'a karşı yapılan savaşlar sonucunda Mısır'da Ptolemaioslar, Önasya'da Seleukoslar ve Makedonya'da da Antigonoslar olmak üzere üç büyük Hellenistik krallık oluşmuştur.

Yaklaşık olarak İ.Ö. 323 yılında başlayan ve İ.Ö. 280 yılında sona eren Diadokhlar mücadelesi sırasında bir süre Antigonos'un egemenliği altında kalan Tralleis, İ.Ö. 281/280 (?) yılında Sardeis (Sardes) yakınlarında meydana gelen Korupedion Savaşı'ndan sonra sınırları doğuda Hindistan'dan batıda Ege Denizi'ne kadar uzanan, Seleukos Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir.¹⁹

Tarihsel gelişim sürecinde sık sık el değiştiren ve bugünkü Aydın iline lokalize edilen Tralleis farklı adlarla anılmıştır.²⁰ Seleukos Krallığı'nın egemenliği altına girdikten sonra sırasıyla Antiokheia ve Seleukeia adlarını almıştır. Fakat, Antiokheia adına Plinius'un dışında başka hiçbir kaynaktan rastlanmamıştır.²¹ Seleukeia adına ise hem antikçağ yazarlarının eserlerinde

---

Krallığı'nın temellerini atmışlardır. Babil yönetimini alan Seleukos Nikator İ.Ö. 305 yılında Basileus unvanını aldıktan sonra İ.Ö. 281 yılında gerçekleştirilen Korupedion Savaşı sonunda ülkesinin sınırlarını doğuda Hindistan'dan Ege Denizi'ne kadar genişletmiştir.

¹⁹ Bkz. Rayet & Thomas 1877, 27.

²⁰ Antik Tralleis kenti tarih içinde farklı yönetimler altında farklı isimlerle adlandırılmıştır. Kent, her ne kadar *Kharaks-Tralli-Tralleis-Seleukeia-Antiokheia ve Kaisaria* gibi adlarla anılsa da asıl adı Tralleis'tir. Daha detaylı bilgi için bkz. Rayet & Thomas 1877, 23, d.n.3-13; 24, d.n.14.

²¹ Plinius, *Naturalis Historia* V.108. Ayrıca, konuya ilişkin son değerlendirmelerin yapıldığı bir yayından burada söz etmek istiyorum. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Doç.Dr. Mehmet Ali Kaya'nın yayınlamış olduğu '*Suriye Krallığı'nın Büyük Menderes Havzası'ndaki Kolonileri*' başlıklı makalede Suriye Krallığı'nın egemenliği altındaki topraklarda Maiandros Havzası'nda kurmuş olduğu kolonilere ilişkin değerlendirmede, on altı Suriye kolonisinin de Antiokheia adını taşıdığı, bunlardan ikisinin ise Maiandros Irmağı boyunca kurulmuş olduğundan söz edilmektedir. Bu

hem de epigrafik ve numizmatik kaynaklarda oldukça sık rastlanmaktadır. Seleukeia, tarihçi Appianos'a göre, olasılıkla I.Antiokhos (İ.Ö. 281- İ.Ö.261) tarafından kurulmuş ve adını da kralın babası Seleukos'tan almıştır.²² Ayrıca, İ.Ö. III. yüzyıl boyunca darp edilen ve üzerlerinde ΣΕΛΕΥΚΕΩΝ lejandını üzerinde taşıyan sikkelerinin tanıklığında söz konusu yerleşmenin Seleukeia-Tralles adıyla bilinen bir koloni olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.²³

İ.Ö. 190 yılına kadar Seleukos Krallığı'nın egemenliği altında kalan Tralleis, bu tarihlerde Pergamon kralı II.Eumenes ile Romalı consul Lucilius Cornelius Scipio'nun** Magnesia'daki savaşta bozguna uğrattıkları Büyük Antiokhos'un ordusuna asker vermiştir.²⁴ Antikçağ yazarlarından Appianos'a²⁵ göre, sonuçlarıyla Anadolu'nun kaderini değiştiren bu savaş, İ.Ö. 190 yılı sonlarında kış mevsiminin yaşandığı bir zamanda, Batı

---

kolonilerden birincisi Maiandros'un güneyinde Lydia-Phrygia sınırında Aydın ilinin Kuyucak ilçesine bağlı Çiflik köyü yakınında lokalize edilen Antiokheia, bkz. Kaya 2000b, 123, d.n.16-21; İkincisi yine Maiandros Irmağı Havzası'nda kurulmuş olan bugünkü Aydın ilinin Çine ilçesine bağlı Araphisar köyüne lokalize edilen Antiokheia (bugünkü Alabanda), bkz. Kaya 2000b, 125, d.n.35-38.

²² Appianos, *Syriaka* 57; Kaya 2000b, 124, d.n.27. Her ne kadar fazla itibar edilmese de Appianos'un verdiği bilgiler ve M.Ali Kaya'nın yukarıda sözünü ettiğimiz Suriye kolonilerine ilişkin değerlendirmesinin ışığında Suriye krallarının Anadolu'nun batısında, Phrygia-Lydia-Karia-Pisidia gibi kıyıdan uzak iç kesimlerde kurmuş oldukları kolonilerin önemli bir kısmının Büyük Maiandros Irmağı havzasında kurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu koloniler adlarını ya Suriye krallarından ya da kraliyet ailesine mensup bireylerden almaktaydılar. Antikçağ yazarları tarafından pek fazla ele alınmayan Suriye kolonilerinin nerede, hangi kral tarafından hangi tarihte, neden veya ne amaçla kurulduğu, koloni tipleri, koloni yönetimi ve kolonistlerin kimliği hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Kaya 2000b, 121-135.

²³ Head 1910, cxxxiv. İlk bronz sikkelerin ön yüzünde Tralleis kent pantheonunun baş tanrısı Zeus'un başı, arka yüzünde ise ΣΕΛΕΥΚΕΩΝ yazısı yer almaktadır. Diğer örneklerde ise ΣΕΛΕΥΚΕΩΝ yazısıyla birlikte tanrı Zeus'u nitelendiren farklı epithetler- ΔΙΟΣ ΛΑΡΑΣΙΟΥ ΚΑΙ ΔΙΟΣ ΕΥΜΕΝΕΝΟΥ ya da ΔΙΟΣ ΛΑΡΑΣΙΟΥ- kullanılmıştır.

** Magnesia Savaşı'nın idaresi 190 yılı consullüğüne seçilen Publius Cornelius Scipio Africanus'un küçük kardeşi Lucilius Cornelius Scipio'ya verilmiştir. Ancak, Scipio Africanus da legat olarak kardeşine refakat edecek ve gerçekte savaşı o idare edecekti; bkz. Atlan 1970, 92.

²⁴ Rayet & Thomas 1877, 27, d.n.43: Magnesia ad Sipylum'da gerçekleşen Magnesia Savaşı öncesi Anadolu'daki siyasi gelişmeler için bkz. Atlan 1970, 86-91; Malay 1992, 51-58; III.Makedonya Savaşı'na kadar Roma'nın uyguladığı Anadolu politikası için ise bkz. Kaya 1996, 211-232; Galatlar, Romalılar ve Pergamon Krallığı hakkında bkz. Kaya 2000a, 53-76; Galatların Magnesia Savaşı'nda oynadıkları rol hakkında bkz. Arslan 2000, 92-95.

²⁵ İ.S. 2. yüzyılda yaşayan İskenderiyeli tarihçi Appianos'un yazdığı Roma Tarihi (Rhomaika [Ρωμαϊκά]) adlı eser krallık devrinden yazarın yaşadığı zamana kadar olan süreyi, Roma tarafından egemenlik altına alınan kabile, ülke ve devletleri Roma'yla olan temas sırasına göre ayrı ayrı ele alarak Hellen dilinde yazılmış bir eserdir. 24 kitaptan oluşan eserin Syriaka kitabı için Loeb Classical Library çevirisinden yararlanılmıştır.

Anadolu'da Sipylos (Yamanlar) Dağı yakınlarındaki Magnesia (Magnesia ad Sipyllum) kentinin kuzeyinde meydana gelmiştir. Ayrıca, konuyla ilgili en önemli temel kaynak olarak başvurduğumuz Appianos sayesinde savaş düzeni hakkında detaylı ve çok önemli bilgilere ulaşılmıştır. Yazara göre Antiokhos'un geri kanadındaki süvariler Makedonyalıların özel bir atlı grubu olan agemalardan ve zırlı Galatlardan oluşmaktaydı. Antiokhos ordusunun sol kanadında ise yine Galat kabileleri -Tektosaglar, Trokmeler ve Tolistoboglar- bulunuyordu. Böylece, Makedonya Savaşı sırasında gelişen siyasi ve askeri gelişmelere ilişkin en ayrıntılı bilgileri antik kaynaklar sayesinde öğrenmekteyiz. Buna göre, kuvvetlerinin büyük bir çoğunluğunu ücretli askerlerin oluşturduğu ve ordu mevcudu düşmandan iki kat daha fazla olan, fakat karmakarışık, disiplinsiz ve ağır hareket eden III. Antiokhos birlikleri, Romalı Publius Scipio Africanus tarafından komuta edilen Pergamon ve Girit askerlerinin de içinde bulunduğu hareket kabiliyeti yüksek ve disiplinli Roma ordusu karşısında kesin bir yenilgiye uğrayarak, doğuya çekilmek zorunda kalmıştır.²⁶ Açıkça görüyoruz ki, savaşın kazanılmasında en büyük etken, kuşkusuz, Romalıları en çok zorlayan Galat gücünün çökertilmesi ve Hannibal'in savaş esnasında Antiokhos'un yanında bulunmayışı ve Pergamon kralı II. Eumenes'in karşısındaki Seleukos süvarilerini yenmesi olmuştur.

Öyle anlaşılıyor ki, bu zaferden sonra Pergamon kentinde çok sayıda anıt dikilmiş ve adalarda bulunulmuştur. Ancak, bunlardan yalnızca bir tanesinin üzerindeki yazıt günümüze kalabilmiştir. İşte bu büyük zafere tanıklık eden heykel kaidesi üzerindeki yazıtta²⁷;

"Kral Eumenes ve kardeşi ile yapılan anlaşma gereğince (Avrupa'dan) karşıya geçerek, Lydia'daki Phrygios nehrinin kıyısında Antiokhos'a karşı yapılan savaşa katılan Akhaialı askerler, yiğitliği, cesareti ve kendilerine gösterdiği iyi niyetinden dolayı, Kral Attalos'un oğlu Attalos'un bu heykelini Athena Nikephoros'a sundular."

denilmektedir.

Suriye krallığı phalankslarının Roma legionları karşısında yenildiği savaş sonunda Antiokhos korkusunun tamamen ortadan kalkmasıyla Anadolu'nun batısındaki bütün Hellen kentleri gibi Tralleisliler de bağlılıklarını bildirmek üzere Sardes'e henüz gelmiş olan Consul Scipio'ya

²⁶ Polybios, *Historia* XXI.16-17; Livius, *Ab urbe condita* XXXVIII.39 vd.; XXXVIII.48.1-13; Appianos, *Syriaka* 30-34, 36. Ayrıca bkz. Kaya 2000a, 54, d.n.269: Livius'un aktardığına göre Magnesia Savaşı'nda Galatlar, 5.500 atlı, 3.000 yaya olmak üzere toplam 8.500 savaşçıyla Antiokhos'un ücretli askerleri veya müttefiki olarak yer almışlardır (Livius, *Ab urbe condita* XXXVIII.12.4); krş. Arslan 2000, 95.

²⁷ Ins.v.Perg.64.

elçi göndermişlerdir.²⁸ Bu arada savaşın galibi Romalı komutan Scipio Africanus ile Anadolu'daki egemenliği sona eren Seleukos kralı III.Antiochos arasında bir yıl sonra sonuçlanacak olan barış görüşmelerine başlanmıştır. Pergamon kralı II.Eumenes de elçi göndermek yerine bizzat kendisi görüşmelerde bulunmak amacıyla Roma'ya gitmiştir.²⁹ Roma'da Gnaeus Manlius Vulso ve Marcus Fulvius Nobilior, 189 yılı consulleri seçilmişlerdir. Vulso, İ.Ö. 189 yılında Ephesos'ta 190 yılı consulu Scipio Africanus'un kardeşi Lucilius Cornelius Scipio'dan Roma birliklerinin komutasını almıştır.

Artık, Anadolu'daki Seleukos egemenliğine sonsuza kadar son veren Magnesia Savaşı'ndan takriben bir yıl sonra Phrygia bölgesinin Apameia (Dinar) kentinde barış anlaşması imzalanmıştır. İ.Ö. 188 yılında imzalanan anlaşma hükümlerine göre, Antiochos, Toroslara kadar bütün Küçük Asya'yı tahliye edecek; Fillerini ve 10 tanesi hariç, bütün savaş gemilerini Roma'ya teslim edecek; Kendisinde kalan gemileri Klikia'da Sarpedon burnunun batısına geçmeyecek; Romalılar tarafından saptanacak olan ve Kartacalı komutan Hannibal'in de içinde bulunduğu 20 seçkin kişiyi Roma'ya teslim edecek, ayrıca 1.500 talanton olarak belirlenen savaş tazminatını da 12 yıl içinde ödeyecekti.³⁰ Antikçağ yazarlarından Diodoros ve Appianos'un verdiği bilgilerin ışığında, savaşı kaybeden Antiochos'un Toros Dağ silsilesinin kuzeyinde ve Halys Irmağı'nın (Kızılırmak) orta kıvrımının batısında yer alan tüm yerlerde hak iddia etmekten vazgeçmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu topraklara ilişkin madde Polybios metninden kaybolduğu için konuyla ilgili temel kaynak olarak Livius'un kaydı esas alınmıştır.³¹ Çünkü Diodoros ve Appianos'tan Seleukos kralının yalnızca *επι ταδε τον Ταυρον* Asya'yı tahliye edeceğini öğrenmekteyiz. Ayrıca Livius'daki Senatus'un barışı yapacak komisyon üyelerine verdiği emirlerin anlatımında da Antiochos tarafından terk edilecek yerler olarak Toroslar'ın kuzeyi gösterilmiştir.³²

²⁸ Livius, *Ab urbe condita* XXXVII.45.1: "sub idem fere tempus et ab Trallibus et a Magnesia quae super Meandrum est. et ab Epheso legati ad dedantur urbes venerunt."

²⁹ Sardes'te kendisiyle görüşmeye gelen elçileri, Scipio, kesin görüşmeler için Roma senatosuna göndermektedir. Bunun üzerine Seleukos krallığının elçileri, Rodos ve Batı Anadolu kent devletlerinin elçilerinin yanı sıra babasının Romalılarla ittifak politikasına sadık kalan Pergamon kralı II.Eumenes, Roma'ya elçi göndermek yerine kendisinin gitmesinin daha uygun olduğunu düşünmüştür. Bkz. Kaya 1996, 224, d.n. 76; 225, d.n.78.

³⁰ Apameia Anlaşması'nın maddeleri için bkz. Polybios, *Historiai* XXI.43=Livius, *Ab urbe condita* XXXVIII.38; Diodoros, *Bibliothēke* XXIX.10; Appianos, *Syriaka* 33-39; Ayrıca bkz. Magie 2001, 125, d.n.55; Atlan 1970, 92.

³¹ Livius, *Ab urbe condita* XXXVIII.38.3.

³² Livius, *Ab urbe condita* XXXVII.56; Söz konusu topraklar hakkında bkz. Magie 2001, 126-

Antiokhos tarafından bırakılan bu topraklar, Senatus tarafından Scipio'ların halefi Gnaeus Manlius Vulso'nun başkanlık ettiği komisyon üyeleri tarafından Roma davasına yardım eden Pergamon ve Rodos arasında bölüştürülmüştür. Böylece galiplerin ellerine geniş bir arazi geçmiştir. Roma'nın asıl müttefiki olan Pergamon kralı II.Eumenes, bu bölüşmede en büyük payı almıştır. Polybios³³ ve Livius'un³⁴ ifadelerine göre Eumenes'in Apameia'da elde ettiği egemenlik alanı olarak Hellespontos Phrygiası, Büyük Phrygia, Mysia, Lykaonia, Mikas, Lydia, Tralleis, Ephesos ve Telmesos kentleri gösterilmektedir. Telmesos dışındaki Meander Irmağı kıyısına kadar olan tüm Lykia ve Karia ise Rodos'a bırakılmıştır.

Antik kaynaklarda belirtilen bu bağış ile genişletilmiş topraklarıyla atadan kalma devlet sınırlarını daha da büyüten Pergamon Krallığı, Arkadialı tarihçi Polybios³⁵ tarafından her ne kadar 'hiçbir krallıktan aşağı' olmadığı şeklinde yorumlansa da muazzam toprak kazançlarına rağmen, Pergamon, artık Roma tarafından verilmiş olan topraklardan ibarettir. Romalılar'ın Eumenes krallığını bu şekilde genişletmeleri tamamen krala duyulan minnettarlıktan değildir. Söz konusu armağanın gerçek nedeni, Senatörlerin Anadolu'nun yönetimini üzerlerine alarak Hellas'ta yakınlarda bir protektorluğun kurulmasıyla yüklenilen sorumluluklara bir başkasını katmak istememeleridir. Bu şekilde geçici bir politika benimsenerek, Roma ile Seleukos İmparatorluğu arasında, kralları kendilerinin sadık müttefikleri olacak ve onayları olmadan hiçbir politikaya girişmeyecek güçlü bir tampon devlet yaratma yoluna gidilmiştir. Sonuçta Batı Anadolu, Apameia Anlaşmasıyla Küçük Asya'dan bir karış bile toprak almayarak yalnızca bol miktarda altın, politik üstünlük ve Akdeniz'de elde ettiği egemenlikle yetinen Roma'nın çıkarlarına göre yönetilecek, ancak yönetimden dolayı sorumluluk Romalıları bağlamayacaktı. Ayrıca bu anlaşma şartlarıyla Pergamon için de artık Roma Devleti'ne bağımlılık süreci başlamış oluyordu.³⁶

127, d.n.55.

³³ Polybios, *Historiai* XXI.46 (48) vd.

³⁴ Livius, *Ab urbe condita* XXXVIII.39.7 vd.; XXXVII.56.2; Ayrıca bkz. Magie 2001, 127, d.n.56; Rayet & Thomas 1877, 27, d.n.46; Kaya 1996, 227.

³⁵ Polybios, *Historiai* XXI.22.15; XXIII.11.7.

³⁶ Roma, Apameia Anlaşması sayesinde Anadolu'ya siyasal yönlendirme açısından egemen olmuştur. Roma, Anadolu kentlerinin iç işlerine müdahale etmiyor, ancak ortaya çıkan anlaşmazlıklara, gönderdiği elçilerle müdahalede bulunuyordu. Anadolu devletleri arasındaki kuvvetler dengesinde ise Pergamon, Roma Devleti hesabına önemli bir rol oynayacaktı. Fakat doğacak olan tüm sorumluluğu Roma üstlenmeyecekti. Bkz. Demircioğlu 1993, 347 vd.; Roma'nın Anadolu politikası ve gelişimi hakkında bkz. Kaya 1996, 211-232; Roma Devleti ile Pergamon Krallığı'nın ilişkisi hakkında bkz. Üreten 1999, 79-96.

Apameia Anlaşması'ndan III.Attalos Philometor'un ölümüne kadar geçen dönem içinde (İ.Ö. 188-İ.Ö. 133) Pergamon Krallığı'nın yönetimine bırakılan Tralleis'in Pergamon ile ilişkisine geçmeden önce Anadolu'nun tarihinde ve gelişiminde çok önemli bir role sahip olan Pergamon Krallığı hakkında genel bir bilgi vermenin yararlı olacağı inancındayım:

Pergamon, Philetairos'un (İ.Ö. 281- İ.Ö. 263) yönetimi altındayken sanki rastlantısal olarak tarih sahnesine çıkmış ve I.Attalos'un döneminde (İ.Ö. 241-197) gittikçe güçlenmekte olan Roma ile Hellenistik Doğu arasındaki çatışmaların içine dahil olmuştur. Aslında bu durum Doğu Akdeniz Havzası'ndaki tüm kent ve devletlerle birlikte, hemen hemen zorunlu olarak gerçekleşmiştir. Ancak, Pergamon bir süre *-pek yakında her şeye hükmedecek olan Romalılar karşısında - kendi topraklarına özel bir önem vermeyi bilen çok yetenekli ve hırslı bir hanedanın yönetiminde yaşayabilme şansına sahip olmuştur. Ne yazık ki bu özel konum pek de uzun sürmemiştir.*³⁷

Bu gözlemlerden sonra, asıl konumuzu oluşturan Tralleis-Pergamon ilişkisine dönebiliriz. İ.Ö. V. yüzyıla kadar gerilere giden Tralleis tarihine baktığımız zaman İ.Ö.III. yüzyıl ve II.yüzyıl ortalarındaki dönemin çok önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, İskender'in fethi ve III.Attalos Philometor'un ölümü arasındaki (İ.Ö. 333- İ.Ö.133) iki yüzyıllık dönem Tralleis'in en büyük gönenci yaşadığı dönem olmuştur. Her ne kadar eski çağ kaynaklarının Tralleis tarihi konusundaki eksikliği kentin geçmişinin ilk yüzyıllarını ortaya koymamızda büyük sıkıntılar yaratıyor olsa da daha önce ifade ettiğimiz gibi bu yıla kadar olan Tralleis tarihini ana hatlarıyla tekrar hatırlamak gerekirse; Tralleis, Arkaik ve Klasik çağlarda, Atina-Pers ve Atina-Sparta arasındaki savaşlar ile Hellenistik Çağ'ın siyasal ve sosyal kaos ortamından etkilenenmiş ve bağımsızlığını bazen otonom da olsa korumuştur. Makedonyalı İskender'in Anadolu'ya girişine kadar önemli bir Pers egemenlik merkeziyken komşu kentlerle kurduğu ilişkiler sonucunda Hellen etkisi altına girmiş ve daha sonra gönüllü olarak girdiği Makedonya egemenliği altında İskender aleyhinde hiçbir harekette bulunmadığı için bu dönemden olumlu yönde etkilenmiştir. Böylece, Makedonya kralı Büyük İskender'in Anadolu'ya yapmış olduğu sefer sırasında kentlere tanıdığı 'bağımsızlık ve otonomi' hakkından Tralleis kenti de yararlanarak demokratik bir yönetim sürmüştür. Fakat, bağımsızlık ve otonomi hakkının o dönemde İskender tarafından sadece Yunan desteğini kazanmak amacıyla

³⁷ Attaloslar Krallığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hansen 1947, 15-148; Bayatlı 1996, 11-109; Magie 2001, 1-70; Radt 2002, 25-47; Üreten 1999, 28-60 ve 79-102.

uygulanan kısa süreli bir politika olduğunu da unutmamak gerekir.³⁸ İskender'in ölümünden sonra onun generalleri arasındaki savaşlar sonunda Anadolu tarihinde ön plana çıkan önemli üç hanedanlıktan biri olan Antigonoslar'ın egemenliği altında birkaç yıl kalan Tralleis bu kez de İ.Ö. 190 yılına kadar devam edecek olan Seleukos egemenliği altında yaşamak zorunda kalır.

Hellenistik dönemin tarihsel arka planına ilişkin bu gözlemlerden sonra tarihsel süreç içinde sık sık el değiştirmek zorunda kaldığı için yönetim değişikliklerinden büyük zararlar gören Tralleis'in İ.Ö. 188-133 yılları arasında barış ve refah dönemini yaşadığı Pergamon Krallığı ile olan ilişkisine geçebiliriz.

II.Eumenes yönetiminde Pergamon'a bırakılan Tralleis, izlenen iyimser bir politika sonucu hem vergiden muaf tutulmuş hem de birçok konuda destek görmüştür. Philetairos'tan III.Attalos'a kadar tahta geçen krallar Pergamon'u yönettikleri (İ.Ö. 283-İ.Ö. 133) 150 yıl boyunca barışta kuvvetli bir yönetici, askerlikte kudretli bir komutan ve siyasette yetişkin bir diplomat olarak savaştan çok barışa yönelik bir politika uygulamışlardır. İ.Ö. II.yüzyılda özellikle II.Eumenes ve II.Attalos'un krallığa bağlı kentlere uyguladıkları Hellenleştirme politikalarının doğal sonucu olarak bağımlı kentlerin kendi kendilerini yönetmeleri ilkesi iyice yerleşmiş ve genelleşmiştir.

Antikçağ yazarlarının eserleri, numizmatik ve epigrafik kaynakların tanıklığında Tralleis kentinin Pergamon Krallığı'nın yönetimi altındayken ne kadar zengin olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Öncelikle kent içinde devam eden arkeolojik kazıların verilerine dayanılarak yapılan değerlendirmeler sonucunda kentteki birçok önemli yapının özellikle İ.Ö. III. yüzyıl ve II. yüzyıl ortalarına tarihlendirildiği ortaya çıkarılmıştır.³⁹ Bu önemli yapı komplekslerinden biri de politik bir rengi olduğu tahmin edilen Pergamon Krallarının Tuğla Sarayı'dır. Söz konusu saray, Attaloslar ailesinin ülke dışında uyguladıkları kültür politikasının en güzel örneklerinden olup Pergamon krallarının oturması amacıyla inşa ettirilmiştir.⁴⁰ Vitruvius⁴¹ ve

³⁸ Büyük İskender, Gaugamela Savaşı'ndan sonra uygulanan bu politikadan vazgeçerek Anadolu'daki kentlerin tamamını aynı statü ile imparatorluğa bağlayan yeni bir politika uygulamıştır. İskender'in halefi Antigonos da Yunan 'bağımsızlık' düşüncesine olan duyarlılığı nedeniyle Anadolu'daki kentleri müttefik ilan ederek onları özgür bıraktığını belirtmişse de bu durum sadece kağıt üzerinde kalmıştır; bkz. Erdemir 2004, 171.

³⁹ Tralleis antik kentindeki tüm yapılar hakkında bkz. Rayet & Thomas 1877, 14-20; Dinç 2003, 51-59.

⁴⁰ Özellikle Geç Hellenistik Dönem'de siyasi değişimler sonucunda yani İ.Ö. II.yüzyılda

Plinius'un⁴² verdiği bilgilere göre Pergamon kralları için inşa edilen bu saray, öyle anlaşılıyor ki, daha sonra, Roma döneminde kent pantheonunun baş tanrısı Zeus Larasius'un rahibi tarafından da kullanılmıştır.⁴³

Tralleis kentinin Attaloslar dönemindeki zenginliğini gösteren diğer bir kanıt da sikkelerdir. Hiç şüphesiz İ.Ö. II. yüzyıla tarihlendirilen ve o dönem atölyelerinde basılan çok sayıdaki sikkelerin tanıklığında kentin barış ve refah içinde olduğu daha kesin bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu sikkeler, Küçük Asya'da Pergamon krallığı dahilindeki kentlerin bazı iktisadi sebeplerle aynı maden ve aynı tipte bastırılmış oldukları 'Birlik Sikkeleri'dir.⁴⁴ Özellikle Pergamon kralı II.Eumenes'in teşvikleriyle kurulan bu birliğe, basılan sikkelerden dolayı 'Kistophorlar Birliği' denilmiştir. Tralleis kentinin de içinde yer aldığı ve yaklaşık 15 kentte Rodos sisteminde - *tetradrahmi* (4 drahmi değerindeki gümüş sikke), *didrahmi* (2 drahmiye eşit gümüş sikke) ve *drahmi* şeklinde- basılan bu sikkelere 'Kistophor' adı verilmiştir. İ.Ö. II. yüzyılda darp edilen bu gümüş sikkelere Kistophor denilmesinin nedeni ise tetradrahmilerin ön yüzünde Dionysos sembolü olan sarmaşık yaprağı ve çiçeklerinden yapılmış bir çelenk içinde aynı tanrının kültünde kullanılan 'cista mystica'nın (kutsal sepet) bulunmasıdır. Filolojik açıdan 'Sepet taşıyıcı' anlamına gelen bu sikkeler ön yüzünde, genellikle, cista mystica içinden çıkan yılanlar ve etraflarında sarmaşık çelengi, arka yüzünde ise başları karşı karşıya, kuyrukları birbirine dolanmış iki yılan ve aralarında da bir ok torbasının bulunduğu şekilde dizayn edilmiştir. Ayrıca, Kistophorlar Birliği'nin her üyesi gibi Tralleis atölyelerinde de basılan kistophorların arka yüzünde de kent adını gösteren ilk üç veya dört harften oluşan şehir monogramı yer almaktadır.⁴⁵

Roma'nın Doğu Akdeniz dünyasında görünmesiyle Hellenistik krallar savaşlarda eskisi gibi arka arkaya başarı kazanamayınca, halk karşısında prestij kazanmak amacıyla kentleri güzelleştiren yapılar vakfetmeye başlamışlardır. Bu şekilde hareket eden hükümdarlar içinde en kayda değer olanı da Attaloslar süalesidir. Pergamon krallarından özellikle II.Eumenes ve II.Attalos'un bu konuda sergiledikleri cömertlikler hakkında -Pergamon dışındaki yapılar- bkz. Öztürk 1999, 82-89; -Pergamon'u yeniden yapılandırmaları -Radt 2002, 77-81vd.; Pergamon Krallarının Tuğla Sarayı hakkında bkz. Dinç 2003, 55-56.

⁴¹ Vitruvius, *De Architectura* II.8.9: "...Trallibus domum regibus Attalicis factam quae ad habitandum semper datur ei qui civitatis gerit sacerdotium"; Ayrıca bkz. Head 1910, cxxxv.

⁴² Plinius, *Naturalis Historiae* XXXV.49.3: "...domum Trallibus regiam Attali..."

⁴³ Tralleis'teki Zeus Larasios kültü hakkında bkz. Şahin 2001, 89-90; Sina 2002, 150-152.

⁴⁴ Hellenistik Dönem'de sikke basan üçüncü örgüt, çeşitli bölgelerdeki Hellen kentlerinin birleşmesiyle oluşan Birlikler'dir. Birliklerde sikkeler ya Birliğin merkezinde hepsi için ya da Birliğe dahil kentlerin her birinde ayrı ayrı fakat Birlik tipleriyle basılırdı. Hellenistik Dönem Grek sikkeleri hakkında bkz. Atlan 1993, 42-53.

⁴⁵ Bayatlı 1953, 23-24; Atlan 1993, 45; Tulay 2001, 54.

Tralleis kistophorları üzerlerindeki işaretlere göre üç gruba ayrılmaktadır⁴⁶:

I- Birinci grup kistophorların arka yüzlerinde sağ tarafta bir işaret vardır.⁴⁷ Fakat, başları karşı karşıya duran iki yılan başı arasında şehir monogramı bulunmamaktadır.

II- İ.Ö.133 yılından öncesine tarihlendirilen bu serinin arka yüzünde de tıpkı birinci seride olduğu gibi işaret sağda yer almaktadır. Ayrıca, bir yada birkaç harften oluşan şehir monogramı birbirine dolanan iki yılan arasındaki ok torbasının ya üstüne ya da altına yerleştirilmiştir.⁴⁸

III- Üçüncü ve son serinin basım tarihi de olasılıkla, İ.Ö. 133 yılından öncedir. Bu serideki kistophorların en belirgin özellikleri; ok torbası üzerindeki şehir monogramlarının yerine magistrat isimlerinin kısaltmaları yazılmıştır. Bu magistrat isimlerinin yazılacağı alanın geniş tutulması amacıyla arka yüzdeki yılan başları önekilere nazaran küçültülerek daha simetrik olarak düzenlenmiştir.⁴⁹

Görüldüğü gibi, İ.Ö.189-İ.Ö.133 yılları arasındaki dönem birçok Asya kenti gibi Tralleis açısından da barış ve refah dönemi olmuştur. Fakat, İ.Ö. 133'te III.Attalos'un ölümüyle, vasiyetinin koşullarına göre Pergamon Krallığı ile Roma Cumhuriyeti'ne geçen Tralleis'te kistophor basımı her ne kadar kesintisiz olarak devam etmiş görünse de Aristonikos ayaklanmasında Roma'ya karşı olduğu için kent cezalandırılmış ve kistophor basımı da yasaklanmıştır.⁵⁰

Sonuç olarak, çeşitli sikke koleksiyonlarında korunmuş kistophorlar arasında Birlik üyesi Tralleis kistophorları sayı bakımından oldukça fazladır. Bu durum İ.Ö. II. yüzyılda Attaloslar döneminde ticari ilişkilerin genişliğinin ve paraları basan Tralleis kentinin ne kadar zengin olduğunun önemli bir göstergesidir.

⁴⁶ Head 1910, cxxxv.

⁴⁷ Head 1910, Lev. XLIII.2-10.

⁴⁸ Head 1910, Lev. XLIV.1-5.

⁴⁹ Head 1910, Lev. XLIV.6-12; Lev. XLV.1-4.

⁵⁰ İ.Ö. 129-126 yılları arasında Pergamon Krallığı'nın varisi olarak ortaya çıkan Aristonikos'un ayaklanma girişimine, pek çok Batı Anadolu kenti gibi Tralleis kenti de Roma'ya karşı Aristonikos'un yanında yer almıştır. Bu yüzden Roma tarafından cezalandırılan Tralleis'te kistophor basımı İ.Ö. 58 yılına kadar yasaklanmıştır. Aristonikos ayaklanması hakkında bkz. Malay 1992, 129-142.

Tralleis-Pergamon ilişkisini değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmada arkeolojik ve numizmatik kaynakların yanında başvurduğumuz son kaynak türünü de yazıtlar oluşturmaktadır. Antikçağda 'hükümdar kültü'nün ortaya çıkmasıyla din ve devlet bağıllığı ortaya çıkmıştır. Kökleri Eskidoğu'ya kadar giden bu anlayış Eskibati dünyasında, Büyük İskender'in Mısır'ı ele geçirdikten sonra orada kendisine 'Tanrı Amon'un Oğlu' sıfatıyla tapılması ve Hellenlerin de İskender'in tanrılığını kabul etmesiyle başlamıştır.⁵¹ Hellenistik devletlerde tanrı olarak onurlandırılan hükümdarlar ayrıca kentlere yaptıkları çeşitli yardımlar sonucunda da onurlandırılmışlardır. Bu şekilde hareket eden hükümdarlar içinde en kayda değer olanı da Attaloslar sülalesidir. İ.Ö. II. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Polybios⁵², Pergamon kralı II. Eumenes Soter'i bu özelliğinden dolayı 'büyük hayırsever' olarak adlandırmaktadır. Pergamon'daki hükümdar kültüne baktığımız zaman Pergamon dışındaki kentlerde Attalosların kült kanıtlarına rastlamak mümkündür. İşte sözünü ettiğimiz Pergamon dışındaki bu kentlerden biri de Tralleis'dir.

II.Eumenes ve kardeşi Attalos, Phrygia bölgesinde yer alan Synnada (Şuhut) kenti yakınlarında yapılan savaşta, bağlaşıkları II.Prusias'tan da destek gören Galatlara karşı atalarına layık bir zafer kazanmışlardır.⁵³ Pergamon krallarının bu başarısı Hellen kentlerinde büyük bir coşku ve sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. O kadar ki; II.Eumenes Soter ve Attalos onuruna heykeller dikilmiş, şenlikler düzenlenmiştir. Eumenes'in bu zaferi tüm Asya kentlerinde olduğu gibi Galat zulmünden kurtulan Tralleis kentinde de büyük bir coşkuyla karşılanmış hatta galibin adına bir festival dahi düzenlenmiştir.⁵⁴ Bilindiği gibi, Hellenistik dönemde hükümdarlara tanrısal unvanlar verilmekle birlikte her bir hükümdarın adına birer şenlik ve kült tahsis etme geleneği doğmuştu. Tralleis'de bulunan bir yazıt bize bu konuda önemli bir bilgi sunmaktadır. Eumenes kültüne ilişkin bilgiler sunan bu yazıttan II.Eumenes Soter onuruna Tralleis'te düzenlenen bir festivale *Eumeneia* adının verildiği anlaşılmaktadır. Fakat, söz konusu yazıtın kültle ilişkin bilgi veren tek kaynak olması ve çık kısıtlı bilgi sunması nedeniyle festivalin yalnızca müzik yarışmalarından oluştuğu dışında daha başka bir bilgiye ulaşılmamıştır.⁵⁵

⁵¹ İplikçioğlu 1997, 139-140; Mansel 1999, 452.

⁵² Polybios, *Historiai* VII.8.6.

⁵³ Diodoros, *Bibliothēke* XXXI.14; Kaya 2000a, 71, d.n.326; Arslan 2000, 123, d.n.461.

⁵⁴ Hansen 1972, 415; Allen 1983, 157, d.n.51; Malay 1992, 72; Kaya 2000a, 71, d.n.327; Arslan 2000, 123, d.n.463.

⁵⁵ Bkz. Hansen 1972, 415; Allen 1983, 157, d.n.51: "...μουσικοι αγωνες βασιλει Ευμενει Σωτηρι..."

Anlaşılabacağı üzere, Eumenes'in Pergamon dışında Tralleis kentinde de kurumlaşmış bir külte sahip olduğunu gösteren bu epigrafik kaynağın tanıklığıyla Tralleis-Pergamon ilişkisi daha da netlik kazanmıştır. Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi Eumeneia festivaline ilişkin bilgilerin eksikliği kültün tam olarak ortaya konmasında önemli bir sıkıntı yaratmaktadır. Yani, Eumenes kültüne ilişkin olarak kült tasviri, kült örgütü (görevli rahip ve rahibeler, tapınak bakıcıları), kültüsel uygulamalar ve faaliyetler (ayinler ve adaklar) gibi konular şimdilik karanlıkta kalmaktadır.

Nihayetinde eskiçağ kaynaklarının sunduğu bilgiler ışığında gerçekleştirilen bu çalışma; Tralleis kentinin Roma dönemine kadar olan tarihsel süreç içerisinde Attaloslar döneminde en gönençli dönemini yaşadığını saptamamız açısından çok verimli olmuştur. Sonuç olarak, Milet limanından başlayarak Büyük Menderes Vadisi'nin ve Büyük Menderes Nehri'nin kuzey bandını izleyerek Tralleis'e, Nysa üzerinden Hierapolis ve Laodikeia'ya ulaşan yolun Tralleis üzerinden doğu kentlerine açılmasıyla kentteki tarımsal üretim ve ticaret olumlu yönde etkilenmiştir. Attaloslar döneminde (İ.Ö. 189- İ.Ö. 133) Pergamon krallarının uyguladığı iyimser politika sayesinde büyük zenginliğe ulaşan kent, bu zenginliğin vermiş olduğu güçle kendi adına para basan şehirler arasına girmiştir. Ekonomisinin gelişmesine bağlı olarak bilim, sanat, felsefe, mimarlık ve sosyal alanda yüksek düzeyde kültür etkinlikleri yaratmıştır. Sosyal ve ekonomik yönden büyük bir gelişim gösteren kent, bu gelişim sonucu anıtsal yapılar yapmış, gösterişli tapınaklar, tuğla sarayları (Pergamon Krallarının Tuğla Sarayı), gymnasiumlar, tiyatro ve stadiumu ile süslenmiş, gösterişli bir şehir olmuştur.

Ancak, Pergamon kralı III.Attalos Philometor'un ölümünden sonra, tüm Asya kentleri gibi Tralleis kenti için de Roma İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar süren bir büyük felaket dönemi başlar ve İ.Ö. 133 yılında Pergamon Krallığı topraklarının III. Attalos tarafından veraset yoluyla Roma'ya ilhakiyla Tralleis kenti de Roma egemenliği altına girer.

KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA**ANTİK KAYNAKLAR**

Appianos. Appianos, **Rhomaika – Syriake** (*Appian's Roman History – Syriake*). With an Eng. Trans. by H. White, I-IV. London 1912-1913 (The Loeb Classical Library).

Diodoros. Diodoros, **Bibliotheke** (*Diodorus of Sicily*). With an Eng. Trans. by R.M.Geer, I-XII. London 1947 (The Loeb Classical Library).

Ksenophon. Ksenophon, **Anabasis**. With an Eng. Trans. by C. Hude, Leipzig 1931.

----- Ksenophon, **Hellenica**. With an Eng. Trans. by C.L.

Bronwnson & O.J. Todd, I-III. London 1961 (The Loeb Classical Library).

Livius. Livius, **Ab urbe condita** (*Founding of the city*). With an Eng. Trans. by B.O. Foster I-XIII. London 1919-1951. (The Loeb Classical Library).

Plinius. Plinius, **Naturalis Historia** (*Natural History*). With an Eng. Trans. by H.R. Rackham, W.H.S. Jones, D.E.

Eichholz I-X. London 1938-1971 (The Loeb Classical Library).

Polybios. Polybios, **Historiai** (*The Histories*). With an Eng. Trans. by W.R. Paton I-VI. London 1922 vd. (The Loeb Classical Library).

Strabon. Strabon, **Geographika** (*The Geography of Strabo*).

With an Eng. Trans. by H.L. Jones I-VIII. London 1917-1932 (The Loeb Classical Library).

Vitruvius. Vitruvius, **De architectura** (*The Ten Books on Architecture*). Çev. M.H. Morgan. New York 1960.

NUMİZMATİK KAYNAKLAR

Atlan 1993. Sebahat Atlan, **Grek sikkeleri (Arkaik-Klasik Hellenistik)**, İstanbul 1993.

Bayatlı 1953. Osman Bayatlı, **Bergama Tarihinde Sikkeler**, İzmir 1953. Head 1910.

Barclay Head, **Catalogue of the Greek Coins of Lydia**, British Museum Catalogue, Paris 1910.

Tulay 2001. A. Semih Tulay, **Genel Numizmatik Sözlüğü**, İstanbul 2001.

EPİGRAFİK KAYNAKLAR

İns.v.Perg. **Die Inschriften von Pergamon**. I-II. Ed. by M. Fraenkel, Berlin 1890-1895.

MODERN KAYNAKLAR

Akdeniz 2002. Engin Akdeniz, "Büyük Menderes Ovasındaki Prehistorik Merkezler ve Bunların Ege Prehistoryasındaki Yeri" **Birinci Uluslar arası Aşağı Menderes Havzası Tarih Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu (15-16 Kasım 2001)**, 158-175.

Allen 1983. R.E. Allen, **The Attalid Kingdom: A Constitutional History**, Oxford 1983.

Arslan 2000. Murat Arslan, **Galatlar: Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi**, İstanbul 2000.

Atlan 1970. Sebahat Atlan, **Roma Tarihinin Ana Hatları: 1.Kısım: Cumhuriyet Devri**, İstanbul 1970.

Bayatlı 1996. Osman Bayatlı, **Bergama Tarihinde Krallık Devri**, İzmir 1996.

Demircioğlu 1993. Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi 1.cilt: Cumhuriyet**, Ankara 1993.

Dinç 2003. Rafet Dinç, **Tralleis (Rehber-Guide)**, İstanbul 2003.

Hansen 1947. E.V. Hansen, **The Attalids of Pergamon**, New York 1947.

Kaya 1996. Mehmet Ali Kaya, "III.Makedonya Savaşı'na Kadar Roma'nın Anadolu Politikası", **Tarih İncelemeleri Dergisi XI** (1996), 211-232.

Kaya 2000a. Mehmet Ali Kaya, **Anadolu'da Galatlar ve Galatya Tarihi**, İzmir 2000.

Kaya 2000b. Mehmet Ali Kaya, "Suriye Krallığı'nın Büyük Menderes Havzası'ndaki Kolonileri", **Tarih İncelemeleri Dergisi XV** (2000), 121-135.x

Magie 2001. David Magie, **Anadolu'da Romalılar I: Attalos'un Vasiyeti** (çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar), İstanbul 2001.

Malay 1992. Hasan Malay, **Hellenistik Dönem'de Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması**, İzmir 1992.

Öztürk 1999. H. Sami Öztürk, **Hellenistik Çağ'da Onurlandırma**, İstanbul 1999 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Radt 2002. W. Radt, **Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları**, İstanbul 2002.

Rayet&Thomas 1877. O. Rayet & A. Thomas, **Milet et Golfe Latmique Tralleis, Magnesia du Meandre, Priene, Milet, Didymes, Heraclee du Latmos**, Paris 1877.

Sina 2002. Ayşen Sina, **Karia Tanrıları ve Kültürleri**, Ankara 2002 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Şahin 2001. Nuran Şahin, **Zeus'un Anadolu Kültürleri**, İstanbul 2001.

Üreten 1996. Hüseyin Üreten, **Hellenistik Dönem'de Pergamon Krallığı ve Roma Devleti İle İlişkileri**, Ankara 1996 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Üreten 2003. Hüseyin Üreten, "Panionion Birliği'ne Bağlı Üç Karya Kenti ve Attika Delos Deniz Birliği", **Aydın Kültür Sanat Dergisi 25** (2003), 14-17.